

Александар М. Гајић^[1]

Институт за европске студије
Београд (Србија)

УДК 321.7(4)"19/20"

323(430)"1989"

Оригинални научни рад

Примљен: 2.6.2025.

Прихваћен: 25.7.2025.

doi: 10.5937/napredak6-59242

35 година након пада Берлинског зида: последице и савремене тенденције

Сажетак: У раду се посматрају савремени процеси у Европи, три и по деценије након пада Берлинског зида. Временска дистанца пружа повољније услове да се, коришћењем историјског и компаративног те синтетичко-аналитичког метода, свестраније сагледају Берлински зид и његова улога, као и узроци пада реалног социјализма, те процеси који су уследили. Рад је подељен у три целине: први део се бави демистификацијом Берлинског зида и његове историјске улоге од времена његове изградње до рушења; други део се бави анализом непосредних и дугорочних последица пада Берлинског зида, а трећи видовима промена и њиховим тенденцијама у Европи. Закључак рада синтетише сазнања сва три поглавља и даје критички приказ савременог стања ствари на европском континенту.

Кључне речи: Берлински зид, уједињење Немачке, пад социјализма, транзиција, геополитика

Увод

Пад Берлинског зида у новембру 1989. године био је ван сваке сумње један од најзначајнијих светских догађаја 20. века – врхунац кулминације кризе источноевропског реалсоцијалистичког система која се завршила распадом његових федералних држава те започињањем транзиционих процеса захваљујући којима су ови простори постепено прикључени полупериферији светског капиталистичког система.

Оставши без свог хладноратовског такмаца, Запад је ушао у фазу свог зенита, „униполарног момента“ оличеног у доминацији САД у међународним односима и светским економским процесима у којима су беспоговорно наметана решења у складу с вашингтонским консензусом, односно неолибералном агендом.

Рушење Берлинског зида, које је имало велики симболички и реалполитички значај, током претходне три и по деценије подигнуто је до нивоа мита – пројектовањем бинарних

[1] sasa95gajic@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-3873-0231>

опозиција између западног либерализма и совјетске командне економије, либерализма и ауторитаризма, вишестраначја и једностраначког режима, с тежњом да прослави тријумф оног првог, наводно позитивног, и у потпуности оцрни онај други, историјски неуспешан и наводно негативан. У питању је, наравно, манихејска симплификација која више скрива него што открива праве друштвене и политичке процесе који су уследили.

56 |

Берлински зид од његовог настанка до пада

Подела Берлина била је директна последица резултата Другог светског рата и отпочињања хладноратовског надметања два супротстављена блока. Као и цела Немачка, и његова престоница Берлин био је на крају рата окупиран и подељен на четири окупационе савезничке зоне: три западне (америчку, британску и француску) и једну источну (совјетску). Обједињавањем својих окупационих зона у капиталистичку Савезну Републику Немачку, ова држава је укључена прво у Маршалов план (1948) (в. Ноган, 1989) економске обнове Западне Европе, а потом и у НАТО (4. април 1949). Уследила је совјетска реакција у виду формирања Демократске Републике Немачке (7. октобар 1949) и, касније, социјалистичког војног савеза – Варшавског пакта. Слична ситуација се пресликала и на град Берлин.

Почетак конфликта поводом Западног Берлина односио се на тзв. „берлински ваздушни мост“, којим су земље Запада избегавале

не само контролу свега онога што је у Берлин долазило (и одлазило из њега) већ и одржавале војно присуство у „свом делу“ Берлина. Такође, одржавање постојећег *status-a quo* спречавало је да се постигне било какво трајно мировно решење везано за положај Немачке у Европи. Прозападна „берлинска енклава“ била је трн у ткиву источне интересне сфере: она је давала огледан пример успешности западног тржишног друштва и представљала је својеврсну одскочну даску за масовне егзодус источнонемачке популације на Запад.

Узроци оваквог стања били су вишеструки: западни део Немачке био је одраније привредно развијенији и територијално вишеструко већи од његовог источног дела. Осим тога, западни део је и мање страдао у ратним разарањима 1944–1945, а примио је и несразмерно већу помоћ током Маршаловог плана. У истом периоду, источни део Немачке био је третиран као окупирано подручје с ког су Совјети, у прво време, односили добра да би компензовали штету која им је била нанета немачком инвазијом на СССР.

Током трајања хладног рата Совјетски Савез никада није озбиљно намеравао да нападне западни, капиталистички део Европе (Gaddis, 2005b, str. 61–83). Упркос великој војној моћи, совјетским вођама и њиховим источно-европским сателитима било је јасно колико у привредном и социјалном смислу њихове земље заостају за водећим западним државама. Из тих разлога сва ратоборна реторика и звецкање оружјем са Истока имало је заправо одбрамбени карактер. Стаљин је, у последњој фази своје владавине, нудио Западу договор

да се две Немачке уједине и постану наоружана, неутрална држава између два идеолошки конфронтирана војна блока (Kissinger, 1999, str. 441). Његов предлог су одбили Американци, који нису желели да се тако обезвреди њихов труд интегрисања Западне Европе у свој војни и политички табор (Kissinger, 1999, str. 438–439). Затварање граница и изолација Западног Берлина био је само вид претње којом су Совјети махали да би приморали Запад да се врати преговорима. Штавише, Совјети су још 1953. године грубо одбили захтев источнонемачког комунистичког руководства да се затворе границе између два дела Берлина. Кремљ је упозоравао немачке партијске другове да је овакав корак политички неприхватљив, ургирајући да сами спроведу „што је могуће либералније политике“, оличене у тзв. новом курсу (у јуну 1953), који би за последицу имао много бољи животни стандард становника у Источној Немачкој што би их учврстило у намери да остану да живе у својој држави. Совјетске препоруке нису наишле на одобравање источнонемачког политичког руководства (Brzezinski, 1967, str. 101–120).

Хрушчов је почео да попусти под захтевима ДР Немачке тек почетком шездесетих година, након неуспешних преговора с Кенедијем на самиту у Бечу, у јуну 1961. (Kempе, 2011, str. 247). Он је тада био принуђен да прибегне новој, нежељеној дефанзивној стратегији, ка којој су га гурали његови источнонемачки савезници. Хрушчов је, на крају, допустио да Источни Немци саграде Берлински зид и тако запрече пролаз свом становништву ка западном делу Берлина (Норе, 2003, str. 9–10).

Зид је почео да се гради у поноћ 13. августа 1961. године након што су јединице источнонемачке војске затвориле све прелазе и разградиле улице; потом су почеле да постављају бодљикаву жицу и ограду дужине 156 километара, да би, у каснијим фазама, уместо ње подигле бетонски зид. Прави ефект зида постао је јасан већ првих дана његовог постојања: његовом изградњом велика већина грађана Источне Немачке више није могла (мимо сложене законске процедуре) да уђе у Западни Берлин и мигрира даље, на Запад. Упркос свему томе, током 28 година постојања Берлинског зида око 100 хиљада источних Немаца покушало је да пређе зид и пребегне на Запад, од којих је негде око пет хиљада било у томе успешно (Schlott, 2015).

Ситуација је, мање-више, остала непромењена наредне две и по деценије. Током осамдесетих година постало је очигледно да су цео Источни блок и његов политички и економски систем у дубокој кризи. Једноставно, практичан видљиви живот стајао је у дубокој супротности с прокламованим идеалима за чије је остварење понестало стварних уверења и морала. Запад је искористио прилику да подржи и потпомогне тамошње самоникле протестне покрете против владајућих режима чији основни порив углавном није био прокапиталистички и вишестраначко-парламентарни, већ пре свега националан, па и националистички. Тек касније ће се реформистичко-националистички покрети ту и тамо преобразити у својеврсне заговорнике западног либерализма, махом из разлога пробитачности добијања директне помоћи од једине преостале суперсиле (в. Klingemann et al., 2006, str. 9–10).

Године 1989. године одиграо се читав низ превратничких дешавања у источноевропским социјалистичким земљама, пре свега у Пољској и Мађарској. Оне ће се, попут ланчане реакције, пренети и на Источну Немачку, најтврдокорнијег совјетског сателита. Током летњих месеци Мађарска се претворила у „проточни бојлер“, којим су избеглице из других земаља Источног блока, након отварања свих својих

граница, похрлиле на Запад, пре свега они из Румуније и Источне Немачке, где је ситуација била и политички и економски најтежа. Убрзо су уследиле масовне антирежимске демонстрације предвођене црквеним великодостојницима; оне су се прошириле Источном Немачком током месеца септембра и прерасле у тзв. мирну револуцију током јесени 1989. године. Суочен са незадовољством које се ни-

Берлински зид (Berliner Mauer) у округу Тиргартен у Берлину, октобар 1988.

Фото: Shutterstock

је могло сузбити репресијом, дугогодишњи лидер Источне Немачке Ерих Хонекер (Erich Honecker) поднео је 18. октобра оставку, а на његово место дошао је доста умеренији Егон Кренц (Egon Krenz). До почетка новембра 1989. протестни покрет је достигао свој врхунац у демонстрацијама на Александерплацу у Берлину на којима се скупило око пола милиона људи. Када је притисак избеглица на чешким и мађарским границама постао неиздржив, Кренцова влада је отворила сопствене граничне прелазе према Западној Немачкој, укључујући и оне у самом Берлину (в. Rottman et al., 2008).

Граничне службе су 9. новембра у 10.45 увече отвориле пролаз за масе којима су се с друге стране зида придружили бројни грађани Западног Берлина. У току вечери омладинци са обе стране зида почели су да се пењу на њега и руше га. Тако је ноћ 9. новембра постала „ноћ када је пао Берлински зид“ (нем. *Mauerfall*). Двадесет другог децембра отворена је Бранденбуршка капија на Берлинском зиду, кроз коју је први прошао западнонемачки канцелар Хелмут Кол (Helmut Kohl) да би се сусрео са својим источнонемачким колегом, премијером Хансом Модровом (Hans Modrow). Следећег дана ступио је на снагу договорени безвизни режим између два дела Берлина. Током пролећа наредне 1990. године војска Источне Немачке у потпуности је разорила Берлински зид у целој његовој дужини од 156 километра. Само шест његових сегмената остављени су да стоје као споменици једне епохе. Цео посао је завршен у новембру 1991, када су две Немачке већ биле уједињене.

Непосредне и дугорочне последнице пада Берлинског зида

Показало се да су рушење Берлинског зида и уједињене две Немачке били тек прва фаза тог талног урушавања Источног блока. Дисолуцију је обележио низ драматичних догађаја, међуетничких спорова и сукоба унутар самог Совјетског Савеза током којих су неке од чланица федерације прогласиле своју независност у односу на Москву. Федерална Чехословачка постепено се распала на две државе – Чешку и Словачку (споразум о мирном разлазу закључен је 23. јула 1992. године у Братислави). Социјалистичка Југославија, иако није припадала Источном блоку већ је имала међублоковску улогу, од јесени 1991 до пролећа 1992 распала се у крвавом грађанском рату између сецесионистичких република и оних чланица које су желеле да очувају федерацију. Уједињена Немачка имала је важну улогу у распаду Југославије јер је подупирала позиције сецесионистичких република и пожурива да призна њихову независност (на шта су приморале тек формирану ЕУ, условљавајући аранжман споразума у Мاستрихту подршком распаду Југославије) (в. Вап, 1996). Још у јануару 1990. ЕЕЗ (претеча ЕУ) оформила је PHARE програм помоћи демократској транзицији у источном делу Европе који је био најдоступнији у Пољској и Мађарској. Ово је био један од првих крупних корака будуће ЕУ на међународној позорници.

Најкрупнија непосредна последица пада Берлинског зида било је стварање јединствене Немачке државе у средишту Европе. Уједињена Немачка је одмах почела да игра кључну улогу на старом континенту и преузима водство унутар

институција ЕУ, постепено је усмеравајући ка остваривању својих приоритетних интереса (в. Hofhansel, 2005).

Немачка је истрајно покушавала да другим методама оствари већину циљева које у првој половини 20. века није успела да постигне силом: да створи аутономну геополитичку панобласт у чијем ће политичком, економском и културном центру бити она сама, окружена појасом слабих и зависних држава на чије ће просторе моћи да пласира своје производе, а одакле ће, заузврат, моћи повољно да добија ресурсе у којима оскудева. Главна препрека немачким плановима да мирним путем оствари стратешке интересе јесте америчка хегемонија у Европи, тј. њен геостратешки приступ који тежи истовременом „обуздавању“ (в. Gaddis, 2005) кроз „спровођење стратегије геополитичког одвајања, тј. спречавања континенталних интеграција мимо Америке између источног дела Европе и евроазијског Хартленда, са једне стране, са његовим ободним, високоразвијеним али ресурсно сиромашним, западним делом на другом крају. Крилатица која одсликава ову геополитичку визију је: 'Држати Немачку под, Европу у – а Русију ван'“ (Гајић, 2010, стр. 4)

Пад Берлинског зида и рушење реалсоцијалистичког блока омогућило је САД да, кроз процесе транзиције и евроинтеграција, у геополитичком смислу привуче бивше социјалистичке државе у своју орбиту, прошири НАТО на исток, до самих граница Русије, а затим у ЕУ угура овако преобликоване државе, које би имале вишеструку улогу – да представљају терет који се опире немачкој хегемонији у ЕУ и стално јој прави проблеме, али и да постане нови „са-

нитарни кордон“ што онемогућава контакт и свако приближавање између уједињене Немачке и консолидоване Русије. Процес проширења ЕУ у геополитичком смислу реализован је тако да се преко њега спроводи изградња унутрашње регионалне равнотеже моћи у обрисима осавремене не Спајкманове Р-Х доктрине (Спрукман, 1942). Лејн (Laune, 2003, стр. 17) нпр. неувидено указује на то да се ова стратегија базира на 1): плашењу свих осталих Немцима чиме се америчко присуство прихвата као неопходно; 2) спречавању сваке засебне, аутентичне заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ („опструкција другог стуба“); 3) подстицању „претераног проширења“ ЕУ ради разводњавања, онемогућавања креирања јединствене и ефикасне политике и уношења подела које умањују снагу ЕУ.

Немачка је током претходне три деценије у највећој мери успела да реинтегрише источни део у јединствен правни, политички и економски поредак: оборен је висок степен морталитета на просторима бивше Источне Немачке на ниво приближан оном у западном делу земље; стопе привредног раста у овом периоду биле су веће у источном него у западном делу земље. Упркос томе, стопа незапослености на истоку остала је знатно већа него у остатку земље, осим у два региона (али тек после 2006. године). Простор бивше Источне Немачке и дан-данас је мање интегрисан у међународна тржишта него западни делови земље. Далеко су ниже и стране директне инвестиције, као и удео у извозу земље. Такође, удео имиграната у укупном становништву на истоку Немачке (око 2%) знатно је мањи него на западу (9%). У погледу уједначавања стандарда живљења постигнути су најбољи резултати. У

просеку, номинални износ БДП по глави становника на истоку Немачке износио је 2005. око 20.000 евра, у односу на 29.000 на западу (Buch, Toubal, 2007, str. 5).

Највише успеха је постигнуто у сфери социјалне интеграције: пензије становника су уједначене тако што је у потпуности признат радни стаж свима који су га стекли у бившој Источној Немачкој; примања у источном делу Немачке износе око 98% висине идентичних зарада на западу; правни системи су уједначени као и сви видови социјалне помоћи, док су велики напори уложени у уједначено улагање у инфраструктуру, заштиту животне средине и здравствену заштиту. Ипак, опстао је читав низ проблема: млада, високообразована популација са истока земље и даље мигрира у западне делове државе; иако се стопа рађања повећала у односу на стање почетком 90-их година прошлог века, она и даље није добра. Наслеђе социјализма на истоку Немачке и даље је приметно, посебно у опирању наглом социјалном раслојавању на пребогату мањину и већину која некако саставља крај с крајем, затим у мање израженим склоностима за бављење предузетништвом и преферирање запошљавања у државној служби, снажнијим захтевима за социјалном правдом и егалитаризмом него што је то у западном делу земље.

Видови промена и њихове тенденције у Источној Европи током протеклих 35 година

Бројни друштвени и политички процеси одиграли су се на простору Средње и Источне Европе

током раздобља након пада Берлинског зида и „баршунасте револуције“ којом је срушен реалсоцијалистички систем. Насупрот еуфоричним предсказањима о „крају историје“ (Fukuyama, 1992), наредне три и по деценије показале су да историја иде другим токовима од прогнозираних, с новим, дубоким поделама у разним сферама европског живота.

Европска унија се дели на оне унутар јединственог монетарног простора и ван њега; на развијени север и неразвијени југ; на нерелигиозни и делом ретрадиционализовани део; на „стару“ и „нову“ Европу; на Европу суверенистичких власти и ону која се приклања бирократском Бриселу; на ону у којој нарастају популистички покрети леве и десне опције и на оне у којима и даље преовладава системска, либерална и антипопулистичка агенда; на оне који су антагонистички настројени према Русији и оне који желе да са њоме обнове и одржавају што боље односе.

Након ескалације украјинске кризе, руске војне интервенције и увођења ЕУ и САД санкција Русији, над Европу се спустила нова „гвоздена завеса“, овог пута на њеном западу. Она у модификованом облику тежи да репризира хладноратовски антагонизам из прошлости. Русија покушава да јој парира штитећи своје виталне стратешке интересе. Бивше социјалистичке земље Средње и Источне Европе остале су иза линије ове поделе, у западној интересној сфери или на њеном рубу (нпр. Украјина), већина као чланице ЕУ и НАТО, а неке у статусу кандидата за чланство. Све оне, такође, имају различите улоге у унутрашњим поделама и надметањима унутар западних институционалних структура, покушавајући да сачувају део свог суверенитета

и одбране основне националне интересе док не виде у ком ће правцу просторе Европе даље одвести постојећи историјски процеси.

Споља гледајући, бивше земље реалног социјализма се по свом политичком и социјалном устројству не разликују суштински од западноевропских држава. Оне се сматрају демократским државама због степена остварених грађанских права и политичких слобода, због општег права гласа за све пунолетне грађане, због вишепартијског политичког система с периодичним изборним циклусима, због могућности приступа јавној сфери кроз медије за све видове политичког удруживања итд. Степен учешћа становништва на демократским изборима, међутим, показује значајне разлике између земаља западне Европе и бивших социјалистичких земаља. Док је на западу Европе просечна излазност на изборе између 40–50% бирачког тела, током прве деценије од увођења вишестраначја на истоку старог континента степен излазности био је знатно већи, око 65% бирачког тела. Оваква излазност почела је да се смањује током првих деценија 21. века да би пала на око 55% (Gotseva et al., 2014, str. 30). Главни разлог за то лежи у нараслом степену апатије и убеђењу да се изборима не може знатније утицати на друштвене и политичке процесе, односно на друштвене елите које их покрећу и спроводе. Већина бивших социјалистичких земаља данас се сматра „консолидованим демократијама“, а само мањи број међу њима „полуконсолидованим демократијама“ (Румунија и Бугарска) (в. Ágh, 2019). Постоје ставови где у неким, до јуче стабилним демократским системима долази до обрнутог процеса услед популистичког

нарушавања поделе и међусобне контроле грана власти, па се и ове државе поново почињу посматрати као „полуконсолидоване демократије“ (Мађарска, Словачка, Пољска) (Ágh, 2019, str. 12). У стварности, транзиција некадашњих земаља реалсоцијализма у вишепартијску демократију и тржишну економију створила је од њих својеврсне „хибридне режиме“ с различитим видовима трансформације друштва у којима се преплићу наслеђа социјализма и етатизма са националним суверенизмом и (нео)либералним утицајима. Само у земљама од посебног стратешког интереса по САД (попут Пољске и неких балтичких држава) дозвољено је да се стратешке индустрије не приватизују, већ докапитализују и задрже у већинском државном власништву. У другим земљама изведена је сурова приватизација и „шок терапија“ по рецептури Џефрија Сакса, а у складу с принципима вашингтонског консензуса (Gore, 2000). Тек након десет и више година од пропасти „старог поретка“ и бројних транзиционих мука, приватизована економија ових земаља почела је да се приближава нивоу које су привреде ових земаља имале пре него што су запале у дубоку системску кризу током осамдесетих година. Но, сада је прерасподела ових средстава другачија услед све израженијег степена неједнакости и социјалних подела на богату мањину и мање или више осиромашену већину уз слабљење средње класе, која је преполовљена или пред ишчезнућем (Baldassarri et al., 1993, str. 49–61).

Најкрупније промене су, свакако, оне у економској сфери. Након пада Берлинског зида читав некадашњи реалсоцијалистички блок окренуо се тржишној привреди у свом либералном

или социјално-тржишном виду (Пољска, Мађарска). Одлике овог система су повлачење државе и политичког одлучивања из привреде, децентрализација одлучивања и отварање тржишта за слободну конкуренцију, поготово за учешће страних компанија у привредним активностима. Све ове државе укључене су у светски капиталистички систем као његова полупериферија (в. Wallerstein, 2004), уз нове, пратеће видове неједнакости и повећане стопе незапослености. С друге стране, нестале су хроничне несташнице појединих врста роба широке потрошње тако карактеристичне за претходни економски систем, а све услед снажног прилива увезене робе.

У периоду од краја деведесетих до 2009. године економски јаз између старих, западних чланица ЕУ и новопримљених, бивших социјалистичких земаља смањивао се, али је и даље био велик. Процес конвергенције био је узрокован страним директним инвестицијама и отвореним трговинским односима, тј. укључивањем бивших социјалистичких земаља у шире јединствено тржиште и царински простор. Знатно је подигнут квалитет производње као главни вид пробитачне привредне активности, али и ниво услуга у терцијалном сектору (в. Rapacki et al., 2009). У новом положају добробити за постоцијалистички простор биле су директне стране инвестиције и лиценцирани трансфер технологија. Ове инвестиције и трансфери у бивше социјалистичке земље стизали су углавном из Немачке, Аустрије и Холандије. Највећи примаоци директних страних инвестиција биле су Пољска (чак 36% од свих инвестиција у односу на 10 земаља које су примљене у ЕУ 2004), Чешка Република (19%) и Мађарска (14%) (Gotseva et al.,

2014, str. 43). Током и након светске економске кризе стране инвестиције су почеле нагло да опадају, сведочећи о структурној слабости неких од „напумпаних“ економија новопримљених чланица ЕУ (пре свега балтичких земаља, али и Румуније, Мађарске итд.) (Götz, 2016, str. 15–33). Током друге деценије 21. века економије ових држава почињу да се опорављају, мада је степен њиховог привредног развоја и даље далеко испод нивоа забележених пре 2008. године.

Након три и по деценије од почетка транзиције и увођења вишепартијског система и више од две деценије чланства у Европској унији у постсоцијалистичким земљама видљив је читав низ проблема: широко раширена системска корупција, политичка нетолеранција, дискриминација етничких мањина и усвајање формалне, „фасадне“ демократије као средства манипулације бирачким телом. Такође, ту је и својеврсна одбојност бивших совјетских сателита према видовима наднационалног повезивања. Наиме, урушавање реалсоцијализма становништво ових држава видело је као прилику за обнављање националних држава, с традиционалним, историјским идентитетима и свим одликама суверенитета. Сасвим природно, постсоцијалистичке државе се не одушевљавају идејом да жртвују свој новостечени суверенитет зарад нових наднационалних интеграција, поготово што ове интеграције све више носе проблеме налик онима које су те државе преживеле као део источног лагера. У приликама када на просторима Запада трају процеси разградње традиционалних, колективних, а бујања других, алтернативних идентитета, њихово усвајање и афирмација у седиштима наднационалног

здања само изазива све јачи отпор у новопримљеним државама чланицама.

Приметни су и други контроверзни процеси, а најизраженији је онај који се односи на масовно мигрирање млађе популације у економски развијеније државе на простору старог континента (нпр. Пољска, прибалтичке земље, Румунија и Бугарска). Иако је дужина животног века у овим државама продужена за читаве три године услед побољшања општих услова живота у односу на последње године социјалистичког система – масовно мигрирање је додатно погоршало негативне демографске трендове у овим земљама (в. Liikanen et al., 2016). Дисбаланси у радно способној структури становништва дугорочно опасно угрожавају и привреду и пензионе системе бивших социјалистичких држава, суочавајући њихове политичке елите с проблемима равним решавању „квадратуре круга“.

Закључна разматрања

Историјска дистанца пружа нам повољније услове да реалније и критички свестраније сагледамо Берлински зид и његову стварну улогу у хладноратовском раздобљу, као и узроке пада реалсоцијализма, те процесе који су уследили.

На први поглед јасно је да Берлински зид, његово подизање и улога нису били последица различитих идеолошких светоназора и суштинских одлика два супротстављена друштвена система, већ, пре свега, изнуђена тактичка одлука услед немогућности да се постигне компромис између тадашњих суперсила. Совјети су подржали подизање зида тек када није било друге

опције. Проглашавати један изнуђен, преградни систем фортификационог типа за симболичку одлику једног друштвено-економског уређења, насупрот којем стоји његов у сваком смислу друштвени антипод – представља грубо поједностављивање и мистификовање. Обе стране, са обе стране зида, биле су међусобно затворене, у „хладноратовском“ гарду и војној приправности, а отворене за сарадњу са идеолошки блиским државама или државама трећег света (мада на другачијим основама) (McMahon, 2003).

Такође, данас постаје све јасније да је тврдња да је, с падом Берлинског зида, капиталистички и индивидуалистички Запад тријумфовао над социјалистичким и колективистичким истоком проблематична. Источни реалсоцијалистички систем се распао изнутра, сам од себе, због својих слабости и ригидности. Запад, додуше, јесте водио субверзивне операције широког спектра, али оне су имале другоразредни значај за окретање леђа маса дотрајалим социјалистичким режимима. Такође, потпуно је неодржива теза да је Реганово инвестирање у трку у наоружању (пројекат „Рат звезда“) буџетски исцрпео совјетску војну суперсилу терајући је да све више средстава улаже у одржавање војне равнотеже, док је у другим сегментима, пре свега оним који се односе на производњу робе широке потрошње, Источни блок све више заостајао. Сви планови о војним инвестицијама током осамдесетих година у СССР донети су много раније, у првој половини седамдесетих година, и никакав страх од Регановог „Рата звезда“ није могао да утиче на њих – јер је овај програм започет знатно касније. Што се тиче медијског утицаја и отворености Запада, тачно је да Источни блок није могао ви-

Александар М. Гајић

35 година након пада Берлинског зида:
последице и савремене тенденције

ше да одржи негативну слику о противнику код сопственог становништва. Суочене, међутим, са суровим капитализмом у којем су се недуго потом обреле – већина до јуче социјалистичких земаља и њихови грађани листом су се опредељивали за дозвољене социјално-тржишне концепције (због тога су се, код већине њих, током деведесетих година на власт враћали ре-

формисани комунисти у социјалистичком или социјалдемократском издању). Проблем је био што је, с нестанком тзв. комунистичке претње, западноевропска социјално-тржишна држава и сама била демонтирана, а простор најразвијенијих европских земаља такође био поступно подвргаван неолибералној агенди која је неумољиво крунила наслеђе „Државе благостања“

Подела Берлина током хладног рата, мапа из Музеја Берлинског зида са „чекпоинтом Чарли“
Фото: Shutterstock

(в. Wahl, 2011). У крајњем исходу, штету од пада социјализма имао је не само исток већ, у знатној мери, и запад Европе (Гајић, 2011, стр. 11–13).

Савремене конфронтације и поделе на антагонизоване таборе показује нам, такође, да простор Европе није постао простор мира и благостања. Стара стратегија „продора на исток“ у новом руху, подруку са евроинтеграцијама, довела је до опасног ширења НАТО у дубину евроазијског континента. Она је проузроковала руску реакцију, посебно након идеје о изградњи „нуклеарног штита“ на простору Источне Европе којим је НАТО смерао да неутралише опасност од могућег руског нуклеарног „узвратног удара“. Корак по корак, нови антагонизам довео је до тоталне изолације Русије од већег дела Европе и остракизма свих оних европских политичких субјеката који су заговарали помирење и покушај постизања нових видова сарадње. Бивше земље реалсоцијалистичког лагера подређене су прекоатланском хегемону и натеране да, вољно или невољно, играју задату улогу у новим видовима континенталних конфронтација.

У међувремену, простор целе Европе изложен је новим (углавном негативним) трендовима, постидеолошким утицајима и друштвеним процесима: старењу и опадању броја становника, културној и идентитетској декаденцији, коју понајвише проузрокује хедонистичка култура Запада са својим егоцентричним одређењима; масовним миграцијама с простора трећег света; терористичким активностима, као и бујању алтернативних идентитета и њихових постидеолошких агенди чији су циљеви несумњиво дугорочно спорни по опстанак савремених

друштава и свих видова заједништва. Суочен са овим изазовима, исток Европе се показује отпорнијим и виталнијим од свог западног дела, који је дубоко загазио у просторе скепсе, безвољности и грчевитог хватања за ситне, најличније материјалне привилегије. На просторима бивших социјалистичких држава показује се да су историјски идентитети и верска убеђења јачи него на западу Европе. Очито је да су, током трајања хладног рата и постојања Берлинског зида, испод прокламованог атеизма и комунистичког интернационализма, наслаге традиционалних вредности, верских убеђења и национално-колективних одређења остале конзервиране, док су нихилистички процеси на Западу ове идентитетске наслаге дубоко нагризле, тако да се данас ова „отворена друштва“ показују неспособним да се носе са изазовима садашњице.

У сваком случају, свет након пада Берлинског зида није постао бољи, мирнији и сигурнији, напротив: данас се на хладноратовску равнотежу снага гледа као на време стабилности, а на тадашње политичке и социјалне прилике као на много погодније него садашње. У време након његовог пада, показало се и да Берлински зид и реални социјализам нису највећа опасност која притиска европске народе и тера их на непотребна и опасна међусобна супротстављања. Сазрева свест да један много опаснији зид стоји и кроји судбину народа света – „улица зида“ („Wall Street“), те да би тек његов пад могао да доведе до делимичног испуњења оних жеља које су биле (сада се види – прерано) пробуђене с падом оног мање значајног и знатно мање кобног – Берлинског зида.

Литература/References

- Ágh, A. (2019). *Declining Democracy in East-Central Europe: The Divide in the EU and Emerging Hard Populism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Brzezinski, Z. (1967). *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*. Harvard: Harvard University Press.
- Baun, M. (1996). *An Imperfect Union: The Maastricht Treaty and the New Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Buch, C., Toubal, F. (2007). *Openness and Growth – The Long Shadow of Berlin Wall*, IAW Diskussionspapiere, No. 31, Tübingen: Institut für Angewandte Wirtschaftsforschung (IAW).
- Gotseva, A., Tófalvi, Z., Perlaky-Tóth, K., Radu, B. et al. (2014). *25 years after the fall of the Iron Curtain – The state of integration of East and West in the European Union*. Bruxelles: European Commission - Directorate-General for Research and Innovation Publications Office.
- Schlott, R. (2015). *Die Todesopfer an der Berliner Mauer, 1961–1989*. Archiv für Sozialgeschichte 55, Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachf
- Fukuyama, F. (1992). *End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Gaddis, J. L. (2005). *Strategies of Containment – A Critical Appraisal of American National Security Policy during the Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2005b). *The Cold War*. London: Penguin Press.
- Gajić, A. (2010). The Security of Europe – Geopolitical Aspect. In: A. Čorluka (ed.) *New Architecture of European Security – A Chance for Serbia*. Beograd: Centar za razvoj međunarodne saradnje, 3-17. [In Serbian]
- Gajić, A. (2011). *Spiritual Foundations of the World Crisis*. Beograd: Konras. [In Serbian]
- Gajić, A. (2013). EU Geopolitical Crises. In: A. Gajić, M. Igrutinović (eds.) *EU Crisis: Frameworks, Scope, Trends*. Beograd: Institut za evropske studije, 139-157. [In Serbian]
- Götz, M. (2016). FDI policies in Europe in the aftermath of the 2008 crisis. *Economics and Business Review*, II (1), 15-33. doi: 10.18559/ebr.2016.1.2
- Gore, C. (2000). The Rise and Fall of the Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries. *World Development* Vol. XXVIII (5), 789-804. doi: 10.1016/S0305-750X(99)00160-6
- Harrison, H. (2003). The Berlin Wall, Ostpolitik and Detente, *GHI Bulletin Supplement*, No.1, 5-18 Available at https://is.muni.cz/el/1490/jaro2017/CZS51/um/68621783/berlin_wall_ostpolitik.pdf
- Hogan, M. (1989). *Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe 1947–1952*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofhansel, C. (2005). *Multilateralism, German Foreign Policy and Central Europe*, London: Routledge.
- Kempe, F. (2011). *Berlin 1961*. London: Penguin Group.

- Klingemann, H. D., Fuchs, D. and Zielonka, I. 2006. *Democracy and Political Culture in Eastern Europe*. London: Routledge.
- Kissinger, H. (1999). *Diplomacy II*. Beograd: Verzal Press. [In Serbian]
- Layne, C. (2003). America as European Hegemon. *The National Interest*, 72, 17–29. Available at <http://www.jstor.org/stable/42897479>
- Liikanen, I., Scott J. W., and Sotkasiira, T. (ed.) (2016). *The EU's Eastern Neighbourhood: Migration, Borders and Regional Stability*. London: Routledge.
- McMahon, R. (2003). *Cold War: Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Rapacki, R., Próchniak, M. (2009). *The EU Enlargement and Economic Growth in the CEE New Member Countries*. DG ECFIN economic Papers 367, Brussels: European Commission.
- Rottman, G., Taylor, C. (2008). *The Berlin Wall and the Intra-German Border, 1961–89*. Oxford: Osprey.
- Spykman, N. (1942) *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Wahl, A. (2011). *The Rise and Fall of the Welfare State*. London: Pluto Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World System Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

Aleksandar M. Gajić
Institute of European Studies
Belgrade (Serbia)

35 years from the fall of the Berlin Wall: consequences and modern tendencies

Summary

The paper examines modern processes in Europe three and a half decades after the fall of the Berlin Wall. The time distance offers more favourable conditions for perceiving the Berlin wall and its role, as well as the causes of the fall of real socialism and the ensuing processes by using the historical and comparative method, and also the synthetic-analytical method. The paper is divided into three segments: the first one deals with the demystification of the Berlin Wall and its historical role from the time of its construction to its destruction; the second segment deals with the analysis of direct and long-term consequences of the fall of the Berlin Wall, while the third one is dedicated to the forms of changes and their tendencies in Europe. The conclusion of the paper synthesizes the findings from all three chapters and gives a critical review of today's state of affairs on the European continent.

Keywords: Berlin Wall, unification of Germany, fall of socialism, transition, geopolitics